

Haven in de mist

Jan Kolder, de stille held van De Bult in Groningen

Colofon

ISBN: 978 90 8954 314 1

1e druk 2011

© Johan Frye

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser B.V.

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

Telefoon: 058-2894857

www.elikser.nl

Vormgeving omslag en binnenwerk:

Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaand schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Haven in de mist

Jan Kolder, stille held van De Bult in Groningen

Johan Frye

Saint-Nom-la-Bretèche, Juni 2011

Jan Kolder
Geboren 2-2-1899 Overleden 1-11-1969

Graag draag ik dit boek op aan (v.l.n.r.)
Hennie, Wine en Naantje (overleden 18-1-2009),
de drie dochters van Jan en Aaltje Kolder.

Woord van dank

De moeilijkheid bij het maken van een verhaal zoals dat wat voor u ligt, is dat de hoofdpersoon en zijn leeftijdgenoten waarmee hij contacten had, als bronnen zijn weggevallen. Bij ons weerzien in 1965 hebben wij weliswaar lange gesprekken gevoerd, maar het schrijven van een boek was nog niet in mij opgekomen, zodat ik niet de vijfhonderd extra vragen heb gesteld die ik nu zou hebben. Dan wordt elk gegeven, ook het geringste, belangrijk en bij het zoeken daarnaar heb ik fijne hulp ervaren, waarvoor ik hierbij mijn erkentelijkheid laat blijken. De belangrijkste bijdrages en hulp heb ik gekregen van:

Hennie Jager-Kolder en Wine Van Sloten-Kolder, de beide nog in leven zijnde dochters van Jan en Aaltje Kolder, voor het ophalen van herinneringen.

Nell Tijburg-Frye, mijn oudere zuster die alles heeft meebeleefd en veel had gedocumenteerd.

Käthy Driegen voor het prachtige getuigenverslag dat zij speciaal voor mij schreef en waar ik heel dankbaar voor ben.

Derk Jan Bleeker, de kleinzoon van de hoofdpersoon voor zijn praktische hulp.

Edo C. Edens voor zijn informatie en hulpvaardigheid.

Henk Meijer van de stichting 'Vrienden van de Nieuwe Schans'

voor zijn oplettendheid, waardoor een spoor naar getuigen werd gevonden.

Rob Kouthoofd voor zijn kennis en geduld bij de technische ondersteuning.

Isabella C. Frye, mijn dochter, voor haar praktische hulp.

Jitske Kingma, mijn enthousiaste uitgeefster en redactrice, voor haar deskundige uitvoering en begeleiding, alsmede Yvonne Bos, de correctrice, voor haar grote kennis en betrokkenheid.

En de anderen, die ieder op zich bescheiden stukjes informatie gaven, wat zorgt voor het 'zout in de pap'.

Inhoud

Voorwoord	13
Inleiding	18
Kinderspeelgoed	22
Hoe ver moet je gaan?	27
Geef ons heden ons wekelijks brood	43
Jan Beewen brengt het laatste nieuws	48
De executie bij het verre kikkerland	60
De oorlog dichterbij	69
Honger en verraders om ons heen	74
Ook hier verraders om ons heen	81
Honger en wanhoop	89
Naantjes wens	94
Een goed maar gruwelijk voorstel	98
De noordelijke route stilgelegd	104
De tocht	108
De noordelijke route hersteld	113
Het paradijs	120
De kinderen gemist	125
De ouders gemist	127
Arme drommels	129
Nog eens de kinderen gemist	135
Verrassingen in het stro	140
Dolle dinsdag	145
Paradijs, maar de oorlog woedt voort	153
Verboden voor de goedheiligman	160
Een ‘mensch’	165
Sinterklaas kan toch niet alles	168
In de val	170
Het dilemma	178
Een meesterzet	193
De Poolse luitenant	198

Kinderspelletjes	229
Mysterieuze verdwijningen	236
Het verhoor	240
Een voorspellende droom	253
Het einde van alles?	260
Duitsers op de terugtocht	273
De vluchtelingen uit Nieuweschans	276
Bevrijding en weerzien met een kartelrand	297
Nawoord	302
Geraadpleegde bronnen	307

Voorwoord

Er moeten belangrijke redenen zijn om toch een boek te schrijven als de hoofdpersoon, een boer uit Oost-Groningen, het liefst anoniem wilde blijven. Zijn afkeer van heldenverering ging zover dat hij ook na de oorlog bijzonder weinig heeft medegedeeld over de opmerkelijke dingen die hij deed. Daarnaast is er het praktische probleem, hoe je in hemelsnaam een redelijk gestructureerd boek zou kunnen maken over gebeurtenissen die je als vijfjarig jochie hebt beleefd, met de kans op vervormde waarnemingen, falend geheugen en de zeer vele witte plekken. Lange tijd heeft mij dit weerhouden met het schrijven te beginnen, maar geleidelijk aan wijzigden mijn inzichten.

Aanvankelijk ging mijn aandacht uit naar de grote moed van de hoofdpersoon in dit boek. Echter, in de loop van de jaren groeide het besef dat ook andere aspecten het verdienen om uit de achtergrond te worden losgemaakt. Door deze beter te belichten zou de waarde van het op papier stellen, naar mijn idee worden vergroot.

De volgende zaken kregen meer gewicht in mijn overpeinzingen.

Ik zag duidelijker het belang van slimheid, want met dapperheid alleen red je het niet. Daarnaast is een mens niet alleen maar dapper, maar ook bang en daar mag best iets van zichtbaar zijn. Verder gebiedt de veiligheid dat vrijwel niemand mag weten wat je doet wanneer het om hulp aan vluchtelingen gaat, dat betekent dat je erg eenzaam bent als je belangrijke afwegingen moet maken.

Het zou waardevol kunnen zijn, een poging te doen om iets van dat 'isolement' weer te geven. De boer ontfermde zich over twee kinderen uit Amsterdam, maar hoe hebben de ouders dit ondergaan, lange tijd zonder hun adres te kennen en zonder enige vorm van communicatie? Dit op zich zou een aparte verhaallijn waard zijn. Voor kleine kinderen is een boerderij prachtig om te verblijven, maar de breuk met de ouders is niet in alle opzichten te begrijpen. Als er zich in de ogen van het kind een probleem voordoet, waarbij de ouders nodig zijn (het oorlogsgeweld is immers rondom), hoe wordt het gemis dan emotioneel opgelost? Vooral dit laatste trok mijn belangstelling en ik begon relaties te leggen met bepaalde reacties en gedrag, ook op oudere leeftijd, die ik bij mijzelf en bij mijn zuster meen te constateren, wat erop neerkomt dat we naar onze ouders toe soms op een bepaalde manier emotioneel geremd waren. Ik ging mij afvragen waarom het mij nooit gelukt was een brief aan mijn moeder te beginnen met 'lieve mama'. Dit moest duren tot één jaar voor haar overlijden toen ik 59 was. Meestal wist ik het probleem van de aanhef op ludieke wijze te omzeilen, bijvoorbeeld met 'Hallo luitjes'.

Even voor de begrafenisplechtigheid van mijn moeder, zei mijn zuster Nell dat ze ook wat wilde zeggen. Op de vraag of ze daartoe in staat was, antwoordde zij: 'Ik kan toch niet huilen.' Hoe kan het dat iemand zegt niet te kunnen huilen, terwijl dat het eerste is wat je doet als je op deze wereld komt en het dus iets heel natuurlijk is? Ook gold voor ons beiden dat bepaald fysiek contact met onze moeder niet altijd spontaan en gemakkelijk was. Echter, wij beiden zijn ervan overtuigd dat onze moeder wel degelijk lief, zeer goed en heel zorgzaam was. Het grondig overdenken van bepaalde, nog steeds frequent voorkomende droombeelden, tonen een honderd procent relatie aan met gebeurtenissen in mijn eerste vijf levensjaren. Bepaalde onplezierige ervaringen zijn echter niet zodanig dramatisch dat ik daar onder gebukt zou gaan, maar de analytische geest stort zich geboeid op het 'waarom,' als de sporen daarvan nog steeds duidelijk zichtbaar zijn. Ik kwam tot de conclusie dat het waardevol kon zijn om met korte schetsjes daar iets van weer

te geven. Zodoende kunnen wij anderen beter begrijpen en velen hebben heel wat ernstiger zaken meegemaakt dan wij, zodat wij ons gelukkig prijzen met de vele mooie en plezierige herinneringen die ook ons deel mochten worden en waarin de boerderij met zijn mensen centraal staat.

Verreweg het belangrijkste blijft Jan Kolder, voor wie dit boek een eerbetoon probeert te zijn. Ik kon het niet langer accepteren, dat zijn uiterst dapper optreden om vele anderen de helpende hand te reiken, bij zo heel weinig mensen bekend is. Is het juist niet zo, dat wij de jongere generaties moeten tonen wat standvastige, principiële mensen hebben bereikt voor ons? Deze voorbeelden mógen we hun niet onthouden.

Ten aanzien van de problemen die ik in de aanvang heb vermeld, wil ik het volgende naar voren brengen.

Het is mijn ervaring dat wanneer een kind, in mijn geval een kind van 5 jaar, een zeer belangrijke of soms schokkende waarneming doet, het wel degelijk correct en voor lange duur in het geheugen wordt gegrift. In geval verificatie mogelijk was, werd dat steeds aangetoond. De verhaallijn in dit boek waar ik als kind aan het woord ben, berust voor alle gebeurtenissen op waarheid; afwijkingen bestaan alleen voor onbelangrijke details of om het verhaal beter lopend te maken.

De schets van de beleving door mijn ouders is gebaseerd op wat ik van hen heb gehoord, de getuigenis van mijn zuster Nell en mijn eigen herinneringen.

De derde verhaallijn en verreweg de belangrijkste is die waar ik Jan Kolder laat optreden. Als uitgangspunten heb ik mijn waarnemingen waar hij mee verbonden was. Na de oorlog heb ik dat met hem kunnen verifiëren, alles bleek te kloppen en hij gaf mij waardevolle extra informatie. Dit kon ik aanvullen met gegevens van zijn dochters. Maar om een leesbaar verhaal te maken is meer nodig. De historische gebeurtenissen moesten verbonden worden in

scenario's waarvoor ik mijn inlevingsvermogen moest aanspreken.

Onder gelijktijdig respecteren van de historische gegevens, was het mijn opzet vooral de hiermee samenhangende emoties te belichten, zodat het boek enerzijds de ondersteuning levert voor de held en anderzijds ook de mens in Jan Kolder laat zien.

Daarbij stoot je op witte plekken waar een keuze nodig is. Ter illustratie noem ik het pistool dat na de oorlog op aanwijzingen van Jan Kolder uit zijn bergplaats tevoorschijn kwam en hij toonde zich hierbij zeer ontdaan. Het pistool heeft dus een rol gespeeld, maar niemand weet wat ermee is gebeurd dat een zo hevige emotionele reactie kan verklaren. Weglaten uit het verhaal is naar mijn idee niet goed, omdat het juist een indicatie is van de spanningen die hij doorstond, maar het gaat mij ook weer te ver om hem er mee te laten schieten. In plaats daarvan koos ik voor een suggestieve sfeer waar ik het overlaat aan het voorstellingsvermogen van de lezer om te bepalen wat iemand kan doen bij het verdedigen van, letterlijk, levensbelangen. Een ander voorbeeld is het optreden van Jan Beewen. Jan Kolder heeft contacten gehad met anderen die betrokken waren bij de organisatie van het vluchtelingenwerk, helaas weten we niet met wie. Hoogstens is er een vermoeden, dat tegen het einde van het verhaal wordt aangestipt. Voor een goed verloop van het verhaal had ik dat contact wel nodig en ik heb ervoor gekozen zijn vertrouwde vriend Jan Beewen, bijgestaan door een zekere Dundee, deze rol te laten vervullen, maar in werkelijkheid hoeft dat niet zo te zijn gebeurd.

De Poolse militair is representatief voor een belangrijke categorie vluchtelingen die hij opving en laat iets van de ervaringen uit de grenskampen doorklinken.

Uitgaande van historische feiten, is het schetsen van gevoelens mijn belangrijkste doel en daarbij Jan Kolder voor u terughalen uit de mistflarden van het verleden.

Hierbij zijn er twee dingen waar u van overtuigd kunt zijn.

Het eerste is, dat alle essentiële dingen werkelijk zijn gebeurd.

Het tweede is, dat de werkelijkheid altijd vele malen spannender en gruwelijker was dan ik kan beschrijven.

Aander lu, benne ook lu

Gronings: Andere mensen, zijn ook mensen.

Inleiding

Bestaat er een groter verschil tussen twee woonplaatsen in ons kleine land? Amsterdam, de stad van de handel, van de mensen met de snelle babbel, een beetje bijdehand, met de sterke Joodse invloed, zoals onder meer naar voren komt in de mooiste humor die er bestaat, die van de zelfspot.

De stad met mooie lanen, plantsoenen, pleinen en grachten, maar ook met de vele nauwe straten en stegen, waar mensen opeengepakt met enkele vierkante meters genoeg moeten nemen, zodat je de kans loopt, dat als je een keer flink moet niezen, de buurman zich komt beklagen wegens geluidsoverlast.

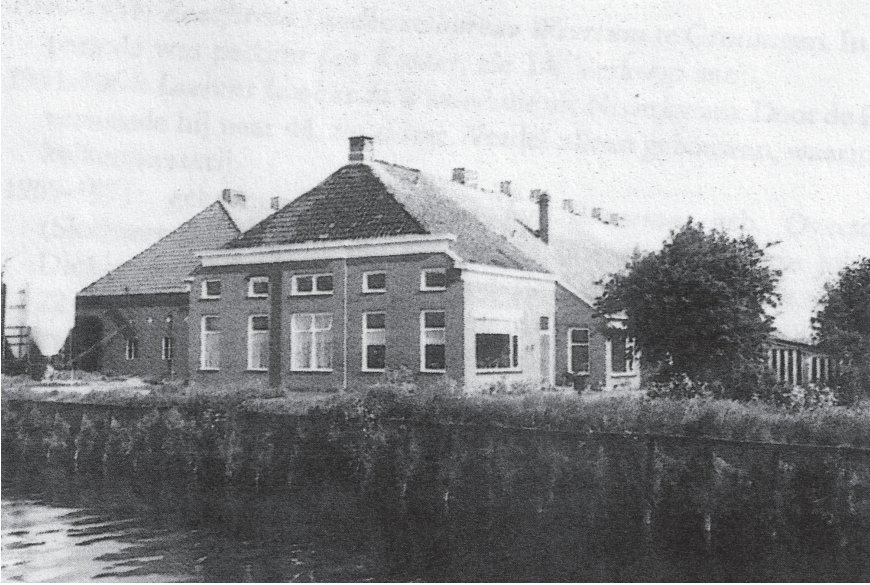
We gaan naar Amsterdam-Zuid, de Kuinderstraat in de Rivierenbuurt, niet ver van de plaats waar Anne Frank opgroeide. De straat die in de naoorlogse pers zo vaak ter sprake kwam vanwege het Joodse meisje Anneke Beekman, die slechts dertig meter van ons vandaan woonde. Na het afvoeren en vermoorden van haar ouders kreeg zij een katholieke opvoeding bij drie dames in Hilversum, die haar niet meer wilden afstaan aan een Joodse stichting. De dames en de kerk ontketenden een schandaal van internationale allure, toen zij een uitspraak van de Hoge Raad trotseerden door Anneke te laten onderduiken in een Belgisch klooster tot zij in 1961 meerderjarig werd.

Er woonden veel Joodse gezinnen in deze eenvoudige straat die anno 1944 steeds meer in de greep van oorlog en honger kwam te liggen.

De andere plaats waar het verhaal in dit boek zich afspeelt is De Bult. Doet u geen moeite, het is op geen kaart te vinden. Een gehucht, een buurtje zoals dat heet, dat toentertijd viel onder de gemeente Bellingwolde in Oost-Groningen. Het ligt iets ten noordoosten van Oudeschans op de plek waar de Westerwoldse Aa samenvloeit met de Pekel Aa. De naam De Bult verwijst naar een verhoging (bult) in het landschap. Een vroegere terp, waar de mensen hun toevlucht zochten tegen het wassende water. Tot aan de zestiende eeuw lag deze terp net als Bellingwolderzijk (zijl = in zee uitvarende sluis), praktisch aan het open water van de Dollard. Deze sluis in de Westerwoldse Aa was van strategische betekenis, omdat men grote stukken land onder water kon zetten door óf de zee binnen te laten óf de Westerwoldse Aa af te sluiten. Graaf Willem Lodewijk van Nassau onderkende dit en bouwde in 1593 de vesting Bellingwolderschans; het latere Oudeschans. Deze vesting speelde een belangrijke rol in de 80-jarige oorlog tegen de Spaanse overheersing. Ook in de strijd tegen de bisschop van Munster (Bommen Berend) in 1672 en in de Franse tijd (1795) was Oudeschans belangrijk.

Door de latere aanleg van dijken werd de Dollard teruggedrongen.

Twee boerderijen en een sluismeesterhuisje is alles wat er staat. In vroegere jaren was De Bult een belangrijk verkeerspunt. Voor het scheepvaartverkeer was hier een sluis gebouwd in de Pekel Aa. De sluismeester was vroeger ook schoenmaker. In die jaren liep de weg van Winschoten naar Bellingwolde via De Bult en dat verkeer moet zodanig belangrijk zijn geweest, dat het de moeite loonde om hier een café te vestigen en ook om hier regelmatig een kermis te organiseren. In dat geval stond de draaimolen op de inrit van het café. De boerderij op de foto op de volgende pagina ligt aan de Bultsterweg nummer 1, Oudeschans, gemeente Bellingwolde (tegenwoordig Bellingwedde) en werd in 1940 gepacht met 32 ha land door Jan Kolder voor de exploitatie van een landbouwbedrijf.

De boerderij met dubbele schuur van Jan Kolder in De Bult.

Hij vestigde zich hier met zijn vrouw Aaltje en drie dochters. Een dynamische man met originele ideeën, die de voorkeur gaf aan pachten boven kopen omdat het zijn flexibiliteit vergrootte en die de optimale bedrijfsgrootte van 100 ha bereikte door land bij te pachten van andere boeren. De woning werd gebouwd in 1898 ter vervanging van een oudere. Het naastgelegen café werd in 1918 afgebroken, maar de bijbehorende schuur kon worden aangekocht en is links op de foto gedeeltelijk zichtbaar. Dicht bij de grensovergang Nieuweschans en een belangrijke treinverbinding met Duitsland, heeft men daar ook de eerste aanvalsgolf van de Duitse hordes ervaren.

Het nietige De Bult ligt in het land van de hardwerkende mensen die liever doen dan praten. Honger hadden ze niet, ook niet anno 1944. Aan deze boerderij met de grote schuren zullen vele mensen mooie herinneringen hebben overgehouden. Wellicht zagen velen het alleen bij nacht, na een lange zware tijd, de eerste keer dat het weer goed was. Het begin van hoop dat het misschien